

J. Munk (Studijně metodické středisko Ústavu marxismu-leninismu UK, Praha) v příspěvku *Ke vztahu sociologie mládeže a sociologie rodiny* referoval o důsledcích rozdílu vyplývajícího z charakteru sociální reality a možnostmi sociologického procesu poznání pro empirický výzkum, a to jednak v oblasti modelování reality v rámci jednoho empirického šetření a jednak v oblasti strukturační empirického výzkumu.

H. Nováková hovořila v příspěvku *Ekonomická výchova mládeže v rodině* o tom, že ekonomické představy se vytvářejí již v předškolním věku pod vlivem rodiny a zdůraznila škodlivost spotřebního způsobu života rodiny při vytváření vztahu dítěte k ekonomickým hodnotám.

A. Gjurić (Manželská a předmanželská poradna NVP, Praha) ve svém druhém příspěvku *Motivace vedoucí k uzavírání manželství nezletilých* analyzoval základní důvody uzavírání manželství nezletilých.

Na závěr jednání vystoupila E. Bárťová (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha), která hovořila o *nutnosti větší koordinace v oblasti sociologie mládeže a rodiny a vytvoření jednotné báze empirických dat*. Zdůraznila, že pro další zefektivnění a zkvalitnění vědeckovýzkumné práce je takový postup nezbytný.

Celkově je možno konstatovat, že průběh tohoto semináře, přednesené referáty a navazující diskuse potvrdily oprávněnost společných akcí dvou či více sekcí Československé sociologické společnosti ČSAV. Ukázalo se, že konfrontace výsledků vědecké práce orientované na odlišné, avšak současně se i prolínající meritorní oblasti, otvírá prostor pro komplexnější analýzu zkoumaných sociálních jevů a procesů a pro zobecňování konkrétních poznatků na kvalitativně vyšší úrovni. Bude proto vhodné organizovat i v budoucnu takové víceoborové konference.

Petr Balek — Dalibor Holda — Pavel Machalický

Bulharská mládež, vzdělání a vědeckotechnická revoluce ve světle sociologických výzkumů

Rostoucí spolupráce sociologů socialistických zemí vede k potřebě hodnotit a vyvozovat závěry nejen z poznatků získaných v jednotlivých zemích, ale i z poznatků, k nimž dospěl sociologický výzkum v ostatních zemích. Při řešení problematiky mládeže v současné sociologii je to nepochybně sociologie bulharská, která realizuje jednu z progresivních variant dlouhodobého programu sociologického výzkumu mládeže. Jedním z hlavních témat tohoto programu je vztah mládeže a vědeckotechnické revoluce.

Problematika vztahů vědeckotechnické revoluce a dorůstající generace představuje rozsáhlou škálu otázek různého stupně závažnosti. K těm podstatným se však na prvním místě řadí *vztah mládeže, vzdělání a její profesionální orientace*. Na tomto výběru se shoduje celá řada výzkumných prací bulharských sociologů.

P. E. Mitev vydal v roce 1980 knihu s atraktivním názvem *Specifické charakterové vlastnosti mladého člověka*. Zpracoval v ní výsledky výzkumu, jehož předmětem byla především problematika mravní výchovy mládeže. Nicméně i v rámci tohoto specifika (dotazováno 2000 mladých lidí ve věku od 14 do 30 let) zjistili, že mladá generace se od předcházejících dvou (rodičů a prarodičů) liší významnou účastí na procesu vzdělávání a akcentem na záměrnou profesionální orientaci.

Potřeby vyšší kvalifikace vyvolávané technickým rozvojem mají vliv na obsah, rozsah i na celkovou povahu a zaměření procesu vzdělávání. Společnosti předprůmyslové i společnosti počátečního období industrializace byly v tomto směru značně statické. Vzdělání, které lidé nabyli ve škole, obvykle stačilo na celý život a bylo u většiny obyvatelstva záležitostí poměrně krátkého období v mládí. V pracovní činnosti se lidé již jen zdokonalovali „praxí“, získáváním zručností a zkušeností. Procesem dalšího vzdělávání procházela pouze poměrně malá skupina intelektuálních profesí.

V současné době se tato situace radikálně změnila. Nároky na vyšší vzdělání se stupňují takřka u všech profesí. Vzdělání se stává permanentní záležitostí, potřeba vzdělávat se trvá vlastně po celý život.

Tyto skutečnosti však nevyvracejí fakt, že základnu zajišťující tento proces celoživotního vzdělávání představuje škola. Výrazným rysem rozvoje socialistických zemí je rozvoj školství a vzdělání. Do popředí se přitom stále více dostávají otázky struktury a perspektivního vývoje školské soustavy. Základním faktorem, který vykonává tlak na charakter a strukturu školské soustavy, je konkrétní stupeň potřeb hospodářského života, tj. výroby, rozdělování a spotřeby. Současný vědeckotechnický pokrok

zde působí takřka bezprostředně. Proto se znovu a znovu stává otázka školských reforem otázkou nanejvýš aktuální.

Ve školské soustavě BLR se v důsledku těchto potřeb a vědeckotechnických přeměn rozvíjí i typ všeobecně vzdělávacích středních polytechnických škol(1). Ukazuje se, že specializace ve struktuře školské soustavy by měla být odložena tak dlouho, jak jen je to prakticky možné. Volání po větším rozsahu všeobecného vzdělání je výrazně determinováno faktem, že ve společnosti dochází k větší akceleraci všech změn. To od školských soustav vyžaduje, aby se konstituovaly tak, že umožní, aby ze škol vycházely generace nespécializované, ale se schopnostmi pružně se přizpůsobovat změnám společenským podmínkám(2).

Vzdělání ovšem nemá jen význam pro rozvoj ekonomiky, techniky a výroby. Z hlediska socioekonomického vývoje plní školství v zásadě dvojí funkci: jednak připravuje kvalifikované pracovní síly pro rozvoj národního hospodářství, dále rozvíjí duševní a fyzické schopnosti i morální vlastnosti jednotlivce. První funkce je bezprostředně spjata s výrobou a v tomto smyslu je školství činitelem hospodářského růstu: tím, že prohlubuje hlavní výrobní sílu, tj. kvalifikovaného pracovníka, plní ekonomickou úlohu obdobnou výrobě výrobních prostředků. Druhá fáze souvisí s uspokojováním potřeb individua a s politickým rozvojem společnosti.

E. Kaneva a K. Gospodinov zkoumali v této souvislosti vztah pracující mládeže ke vzdělání(3). Výsledky výzkumu ukázaly, že vzdělání není ve vědomí mladých lidí spojováno jen s otázkou výběru profesí, ale že je mládež považuje za významný aspekt svého hodnotového kodexu. K podobnému závěru dospěl i P. E. Mitev v monografii *Mládež a kniha*,(4) kde uvádí vzdělání mládeže jako uvědomovaný předpoklad osobní realizace.

Tyto závěry nutně vedou i k posouzení významu školství a jeho vlivu z poněkud méně pragmatických hledisek: zvyšování vzdělání a kvalifikace je základním před-

(1) P. E. Mitev: *Specifické charakterové vlastnosti mladého člověka*. Sofia, Narodna mladež 1980.

(2) Již na 10. sjezdu BKS v roce 1971 byla vydána směrnice stanovící pro období 1971–1975 tyto úkoly: „Vytvoří se nutné předpoklady pro to, aby v souladu s potřebami národního hospodářství nabývali středního vzdělání žáci v jednotné střední polytechnické škole; vytvoří se podmínky pro přechod k povinnému všeobecnému střednímu vzdělání, takže na konci pětiletky bude chodit 85 % chlapců a dívek, kteří získali základní vzdělání, do středních škol;... Zvýší se vědeckotechnická úroveň výuky ve školách nižšího stupně a na vysokých školách v matematice, fyzice, chemii, biologii, automatické, elektrotechnice, politické ekonomii aj.“ Viz *X. sjezd bulharské Komunistické strany*. Praha, Svoboda 1971, s. 231.

(3) Viz E. Kaneva – K. Gospodinov: *Pracující mládež a vzdělání*. Sofia, Narodna mladež 1981. Tato práce vznikla v kontextu mezinárodní srovnávací analýzy *Životní dráhy mládeže v socialistické společnosti*, která byla provedena za účasti NDR, BLR, PLR, SSSR, MLR a ČSSR. Autoři si vytkli za cíl sledovat orientaci pracující mládeže na prodlužování vzdělání a rozhodování při výběru vzdělání. Homogennost orientace na prodlužování vzdělání je výrazným komponentem způsobu života a budoucích plánů pracující mládeže socialistických zemí. Publikace poukazuje rovněž na to, že nejdůležitější otázkou není orientace na pokračování ve vzdělávání, ale možná disproporce mezi dvěma orientacemi: „vzdělání pro práci“ a „vzdělání pro vzdělání“. V té souvislosti autoři upozorňují na možnost disproporcí (například nedostatek a nadbytek orientace), které se mohou projevit u různých skupin pracující mládeže v socialistických zemích.

(4) P. E. Mitev: *Mládež a kniha*. Sofia, Narodna mladež 1979. Práce je podložena několika sociologickými výzkumy, provedenými v BLR v sedmdesátých letech: *Mládež a kniha* (1970), *Kniha a bulharský čtenář* (1972) a řadou dalších anket a sociologických sond.

Celkem bylo sledováno 5000 mladých lidí ve věku od 14 do 30 let. Hlavní hypotézou těchto šetření byla teze: „Čtení je tvůrčí proces a čtenář nepřijímá obrazy a ideje obsažené v knihách mechanicky, ale na základě vlastního okruhu asociací a představ tyto obrazy a ideje zhodnocuje“. V souvislosti s hypotézou byl sledován vztah mezi dvěma různými typy aktivity: a) aktivita čtenáře při čtení knih; b) aktivita mladého člověka při reprodukci společenských vztahů. V průběhu těchto dvou aktivit hledal autor odpovědi na otázky týkající se podstaty čtenářské aktivity, aby mohl ukázat na kvalitativní a kvantitativní parametry vnitřních vztahů mezi sociální a čtenářskou zaměřeností. Jedním z významných závěrů je zjištění, že čtení knih je důležitým faktorem rovnováhy mezi osobností mladého člověka a společností a že vytváří pocit psychické seberealizace.

pokladem růstu kulturnosti člověka, podmiňuje úroveň životního způsobu a je významným faktorem všestranného rozvoje osobnosti. Právě tak jako nelze koncipovat systém kvalifikace a vzdělání jen z hlediska úzkého zájmu jednotlivých podniků, nelze považovat zvyšování úrovně vzdělání a kvalifikace pouze za prostředek kvalitativního růstu mezi národního hospodářství a technického pokroku. Je současně hodnotou a cílem o sobě.

Tento postulát se promítá i do bulharského školského systému, který je orientován k podstatnému zvýšení úrovně vzdělanosti. Projevuje se již v zmenšování propastných rozdílů mezi kvalifikační úrovní pracovníků jednotlivých kategorií a v růstu počtu žen se středoškolským a vysokoškolským vzděláním.

Tabulka 1. Ženy odbornice se středoškolským a vysokoškolským vzděláním ve věku 18–35 let⁵

	1966	1971	1978
Odbornice se středoškolským odborným vzděláním	107 333	142 575	141 571
Odbornice s vysokoškolským vzděláním	24 775	35 344	60 413

Plánování potřeb pracovních sil musí proto jít ruku v ruce s plánováním změn v povaze vzdělání, školské i další přípravy na povolání. Pedagogové všeobecně soudí, že hlavní a podstatnou záležitostí školského systému a osnov musí být takové *všeobecné vzdělání*, které by vytvářelo základ pro rychlou a dobrou orientaci na nové úkoly i pro případné přeškolení. Proto je třeba klást především důraz na rozvoj schopnosti abstraktního myšlení a nikoli pouze na získávání sumy znalostí, které budou dále narůstat rychleji, než bude možné udržet je v paměti.

Od reformy provedených v bulharském školství v roce 1959 se školská soustava stává stále významnějším činitelem v životě socialistické společnosti proto, že se spolupodílí na rozvoji, který je charakterizován vědeckotechnickými změnami. Státní i stranické orgány BLR vysoce hodnotí význam školy a vytvářejí předpoklady pro její modernizaci v souvislosti s postupem vědeckotechnické revoluce, s prohlubováním socialistické demokracie a s rozvojem kultury a umění.

Výzkumy, které byly podkladem studií E. Kanevy, K. Gospodinova a S. Dojnova(6) ukazují, že v souvislosti s nastupující vědeckotechnickou revolucí se školství dostává dopohybu, který je charakterizován tendencí odpovídat na aktuální otázky praxe. Svou účastí na reprodukci pracovních sil se stává jedním z faktorů výrobní fáze v procesu rozšířené reprodukce. Vzdělávací činnost se podílí na tvorbě společenského produktu ve výrobní fázi tak, že činí pracovní sílu (vybavenou vzděláním) schopnou za jednotku času odvádět a vkládat do produktu větší hodnotu, než je s to odvádět pracovní síla bez vzdělání, tj. vykonávat práci složitější. Vzdělávací činnost má přitom značný vliv na produktivitu práce, která je dána nejen technickým vybavením pracovní síly, ale také tím, že její duševní vybavení, vzdělání, odpovídá technickému.

Proces vzdělávání jako hlavní dlouhodobý faktor intelektuálního rozvoje člověka má dalekosáhlý vliv na vývoj společnosti, který přesahuje pouhý ekonomický rámec. Škola dává mladému člověku nejen sumu odborných vědomostí, ale vštěpuje mu

(5) D. Holda — M. Stefanov: *Přístup bulharské mládeže k práci a vzdělání*. In: Acta polytechnica 1960, VI, č. 15, s. 121.

(6) S. Dojnov: *Mládež před světem profesí*. Sofia, Narodna mladež 1981. Autor sledoval problém sociálně profesní orientace bulharské mládeže. Při zpracování jednotlivých kapitol se opíral především o studie sovětských sociologů (leningradských, novosibiřských, estonských a sverdlovských). Jde o práce realizované v posledních letech a zaměřené na problematiku životního způsobu a sociálně profesní orientaci sovětské mládeže. V pozitivním a kritickém smyslu jsou zde využity i některé koncepty amerických a západoevropských sociologů.

V první a druhé části Dojnov rozebírá sociální podstatu, roli a význam profesní orientace pro společnost a jednotlivce. Charakterizuje objekt a subjekt profesního výběru, modeluje jejich vzájemné působení v procesu socializace v období vývoje mladistvých. V třetí a čtvrté části se zabývá sociální determinací, strukturou, obsahem, dynamikou a regulativní rolí profesní orientace jako specifickým druhem hodnotové orientace.

i morální náměty a ideologickou orientaci, což vše tvoří motivační základnu pro profesní orientaci. S. Dojnov ve své studii *Mládež před světem profesí* se pokusil o definování tohoto motivačního zdroje. Chápe jej jako „určitý souhrn (systém) činností, metod a prostředků pro účelový, vědecky opodstatněný vliv na mládež při jejím usměrňování a zapořádání do sféry profesionálních činností.“(7)

V Dojnovově pojetí se sjednocují tři základní funkce potřebné pro základ profesní orientace mládeže: informační, konzultační a formující. Všechny v té či oné podobě spojuje výchovně vzdělávací proces mladé generace.

V současné době, kdy ve vyspělých průmyslových zemích probíhá proces vědeckotechnických přeměn, spojených s prudkým růstem masové spotřeby a tzv. masové kultury, má další rozvoj vzdělávání zcela mimořádný význam pro rozvoj člověka i společenských vztahů. Nemá-li prudký růst masové spotřeby a tzv. masové kultury vést k úpadku intelektuálních sil člověka a mají-li být lidé schopni poznávat podstatu nových složitých společenských vztahů tak, aby se mohli aktivně podílet na jejich vytváření, je permanentní vzdělávání mladé generace bezpodmínečně nutné. Jestliže základním cílem a smyslem socialismu je rozvoj člověka, pak zejména v současné době je růst vzdělání základním předpokladem dalšího rozvoje socialistických společenských vztahů.

V současné době se v BLR zkouší nový vzdělávací systém, v němž se všeobecně, střední i vysoké školství stává předmětem racionalizačních snah. Specifikem je zde nutnost bližšího spojení s hospodářskými požadavky společnosti a úsilí o široký teoretický základ umožňující univerzální využití absolventa v poměrech vědeckotechnických změn.

Problémy působení a potřeby rozvoje vědeckotechnických přeměn se dotýkají vysokých škol ještě intenzivněji než ostatních součástí školské soustavy. Je tomu tak proto, že vysoké školství je neobyčejně úzce spojeno s jinými elementy společenského systému, zvláště však se socialistickým ekonomickým systémem, a to jednak prostřednictvím vědeckých kádřů, jednak prostřednictvím vědeckých výzkumů.

Systém vysokých škol musí proto respektovat objektivní společenské procesy, zejména takové, jako jsou například demografický vývoj, výsledky vzdělání na nižších stupních školství, hlavní směry rozvoje vědy a techniky předvídané prognózami a perspektivními plány, rozvoj rozhodujících oblastí výroby a další procesy probíhající v národním hospodářství.

Další práci v této oblasti je studie M. Belčevové a P. Božkova.(8) Jejich publikace je zaměřena na *pracovní migraci mládeže*, ale obsahuje četné sociodemografické charakteristiky mladé bulharské generace, které lze shrnout takto:

1. Proces urbanizace v BLR pokračuje. Na konci roku 1975 dosáhl podíl městského obyvatelstva 58 % z celkového počtu populace. Tento proces se především týká mládeže (ve věku 15—29 let). Za období 1965—1975 se zvýšil počet městské mládeže o 311 tisíc, na venkově se počet mladých lidí snížil o 188 tisíc. Podíl mládeže představuje nyní 26,9 % z celkového počtu městského obyvatelstva, na venkově jenom 17,0 %. Ve městech žije více než polovina, tj. 68,5 % mládeže z celé země.

2. Silně se zvýšila úroveň vzdělání obyvatelstva. Podíl osob s vysokoškolským vzděláním vzrostl z 3,3 % v roce 1965 na 5,7 % v roce 1975. Dosud jsou vysoké rozdíly v úrovni vzdělání městského a venkovského obyvatelstva. Populace s vysokoškolským vzděláním je koncentrována ve městech. Také úroveň vzdělání v jednotlivých věkových kategoriích je odlišná: v současné době má nejvyšší úroveň vzdělání věková skupina 20—29 let.

3. Neustále narůstá absolutní počet ekonomicky aktivního obyvatelstva. Ke konci roku 1975 dosáhl 4 574 000 osob, což představuje téměř polovinu populace. Také podíl mladých v této kategorii se zvyšuje. Mezi ekonomicky aktivní patřilo v roce 1965 1 190 000 mladých lidí, na konci roku 1975 tento počet vzrostl na 1 306 000.

4. Pokud jde o migraci, je větší procento u žen (54,8 %) než u mužů. Z mladých lidí migruje 60 %, většinou však mládež s vyšším a vysokoškolským vzděláním. Největší směr migrace je z venkova do měst.

Pokud jde o *kvantitativní vývoj*, o počty posluchačů vysokých škol, určitý vrchol představoval školní rok 1965/66, kdy na vysokých školách v BLR studovalo 84 467 posluchačů proti 54 965 ve školním roce 1960/61. Vzestupný trend pak pokračoval již

(7) Tamtéž.

(8) M. Belčeva — P. Božkov: *Pracovní migrace mládeže*. Sofia, Narodna mladež 1980.

volněji. V roce 1970/71 dosáhl počet posluchačů vysokých škol 89 331 a ve školním roce 1978/79 vystoupil na 91 303.(9)

Ústřední výbor BKS věnuje vysokým školám a vysokoškolské mládeži mimořádnou pozornost, jejímž cílem je progresivní zkvalitňování vysokoškolské výchovy a vzdělání. M. Stefanov a D. Holda ve své studii upozornil na „tři stupně“ zajištění dokonalější a mnohostrannější přípravy odborníků v BLR: „První stupeň zajišťuje základní všeobecnou teoretickou přípravu v určitém odborném směru; ve druhém stupni se uskutečňuje orientace a příprava odborníků pro povolání se širokým profilem; ve třetím se zajišťuje specializace v samotné výrobě nebo ve výzkumné činnosti, tj. vytváří se vysoká odborná kvalifikace v úzce specializované oblasti. Doba trvání všech tří stupňů se určuje pružně a diferencovaně, přičemž celková doba výuky se pohybuje od 4 do 6 let. Na konci třetího stupně obdrží absolvent diplom.“(10)

UV BKS však neredukuje problém vzdělávání mládeže jen na souvislosti úzce profesionální. V tezí o zdokonalování výchovně vzdělávací soustavy je koncepce růstu vzdělanosti mnohem širší — je chápána jako faktor *růstu demokratizace socialistické společnosti*. Vzdělání mládeže je nejen předpokladem vyššího kulturního standardu, racionálnějšího rozhledu v politických a světonázorových otázkách, ale představuje významný potenciál v oblasti tvorby *materiálních hodnot*. Investice do vzdělání jsou často značně nákladné. Jsou to však investice, které se vždy vyplatí, zachází-li se s nimi rozumně a funkčně. Výzkumy bulharských sociologů v oboru sociologie mládeže k takovému přístupu pomáhají.

Blaguna Šimková

(9) *Statistická ročenka BLR 1979.*

(10) D. Holda — M. Stefanov: *Přístup bulharské mládeže k práci a vzdělání*. In: *Acta polytechnica* 1960, VI. č. 15, s. 129.